

УДК 007:304:070

ПОГЛЯД «НОВОЇ ЄВРОПИ»: УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ірина Кузьміна

Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua

Проаналізовано висвітлення українського питання в тижневику «Нова Європа» у 1916–1920 рр. Основну увагу зосереджено на аналізі сприйняття і трактування у західноєвропейській публіцистиці Томаша Масарика, Десмонда Маунтджоя, Роберта Вільяма Сетона-Вотсона національно-визвольних змагань в Україні 1917–1920 рр.

Ключові слова: пангерманізм, централізація, анексія, панславізм, національно-визвольні змагання, національне відродження, український характер.

Тижневик «Нова Європа», читацька аудиторія якого завдяки високоякісним публікаціям складалась переважно з інтелектуальної еліти, ставив собі за мету ретельно проаналізувати політичні процеси, які відбулись у Європі напередодні, під час і після Першої світової війни. Серед головних причин, які призвели до протистояння Четверного Союзу та Антанти, найвідоміші автори тижневика називали «південнослов'янське та українське питання». Увага до цієї проблеми сприяла ознайомленню громадськості Західної Європи з ситуацією на українських землях та національно-визвольними прагненнями українського населення.

Ініціатор «Нової Європи» Роберт Вільям Сетон-Вотсон так говорить про значення «української проблеми»: *«Незважаючи на безконечність сприятливих чинників — економічних, соціальних, фінансових — є три основні політичні проблеми, які лежать в основі Першої світової війни. Три з них — англо-німецьке протистояння, питання Ельзас-Лотарингії та Константинополя і проток — добре зрозуміле або, принаймні здебільшого, впізнаване; четверте — питання «південних слов'ян», хоча спочатку й ігнорувалось та не сприймалось навіть чиновниками найвищого рангу, поступово посідає своє місце у свідомості громадськості. Про існування п'ятого — проблеми України, сказати правду, після трьох років війни мало хто знає»* [3].

Розглядаючи Першу світову війну у контексті протистояння панславізму та пангерманізму, Томаш Масарик та Роберт Вільям Сетон-Вотсон ретельно досліджують генезу обох політичних доктрин.

Наполеон, як зазначає Р.В. Сетон-Вотсон, вважав, що Європа стане або козацькою, або республіканською. Внаслідок таких висловлювань панславізм у

Англії ототожнився зі *«зловісним явищем, і не було жодної спроби подати справжню інтерпретацію цього слова громадськості»* [5; 205]. Лише у ситуації боротьби між пангерманізмом та панславізмом європейці зрозуміли, що до останнього дуже важко підібрати дефініцію через широку варіативність інтерпретацій. Найпоширенішими є два погляди на трактування панславізму. Перший розглядає його як виключно російський продукт, другий — як явище, що стосується всіх слов'янських народів. Для носіїв ідеї панславізму з виключно російським походженням характерна політична упередженість, тенденції до сприйняття Росії як домінуючої держави у світовій історії. В будь-якому разі слід погодитися, що *«не можна навіть почати вирішувати будь-яке слов'янське питання без врахування інтересів Росії як наймогутнішої слов'янської сили»* [5; 208]. Розподіл слов'ян на окремі народи — контрверсійне політичне питання, адже існування русинів (саме таку назву вживають в Австрії; росіяни називають цей народ малоросами, коли самі вони надають перевагу назві «українці») ще досі заперечують чимало слов'ян, українську мову вважають діалектом великоросійської, а не окремою мовою.

Першим «ентузіастом панславізму» Р.В. Сетон-Вотсон називає Нестора-літописця, який говорив про апостола Павла як про *«апостола слов'янських націй, до яких ми, русини, належимо»* [5; 209].

Твердження, загалом прийнятне для Західної Європи і полягає в тому, що слов'янські народи пізніше увійшли в культурне поле і не володіли жодними літературними цінностями аж до XIX сторіччя, помилкове. Слід пам'ятати, що, наприклад, література Києва та середньовічної Сербії була під загрозою знищення після іноземного загарблення в період її процвітання.

Можливість загострення германо-слов'янського протистояння, зазначає Р. В. Сетон-Вотсон, передбачив ще у середині XVII ст. хорватський священник Крізаніч, який у 1655 р. у Петрограді видав «Слов'янську граматику»: *«Германці вигнали нас (слов'ян) з цілих регіонів Сілезії, Померанії, Пруссії. В Богемії залишилось тільки кілька слов'ян. В Польщі міста наповнені чужинцями, а ми їхні раби; для них ми воюємо, а вони бенкетують вдома. ...Під їхніми постійними атаками і тиском зменшується кількість слов'ян, які живуть поміж ними, доходить до того, що слов'яни соромляться своєї мови та раси і видають себе за представників іншої нації»* [5; 211].

Панславістський ідеал зазнав трансформацій під впливом часу. Не викликає сумнівів, що він ніколи не зможе бути реалізованим на практиці на російському або іншому ортодоксальному базисі. Контрверсійність панславістського руху можна підтвердити висловлюваннями його представників. Так, Іван Аксаков писав, що, на думку слов'янофілів, російське православ'я, як вмістилище фундаментальних основ життя, зробило значно більший внесок у цивілізацію, ніж всі цінності, якими володіє Західна Європа. Олександр Герцен не заперечував зв'язку між слов'янами та Європою: *«Коли проб'є година слов'ян, то їхні ідеї будуть суголосні ідеям революційної Європи»* [5; 221].

Протистояння пангерманізм-панславізм можна вважати центральним у Першій світовій війні з огляду на слова кайзера Вільгельма II, який назвав цю війну війною проти Росії, Сербії і панславізму. Як зазначає Т. Масарик, пангерманізм перебував у процесі формування понад сторіччя. У його первинному значенні — це об'єднання німців у великій Німеччині [2].

Німецький національний рух збігся зі спорідненими рухами інших націй Європи наприкінці XVIII–XIX ст. і характеризувався потужним літературним відродженням. Праці Лессінга, Гердера, Шиллера, Гете стали водночас і причиною, і наслідком німецького націоналізму.

Наприклад, Гердер вперше ствердив, що нації є природними частинами людства, протиставивши націю державі, яка була штучним утворенням. Формула Гердера стала висловом національних почуттів й ідей, які зростали разом із Реформацією, а вже у XVIII ст. перетворились на сильну політичну, соціальну та культурну силу.

Поняття «пангерманізму» еволюціонувало в об'єднання всіх тевтонських націй: скандинавів, голландців, англо-саксонців.

Проблема німецьких меншин в Росії та інших державах набирала загрозливого вигляду. Пангерманізм ніколи не обмежував себе лише вимогою об'єднання німців у діаспорі, натомість виникла вимога приєднання сусідніх ненімецьких земель, на яких проживали німецькі нацменшини. Досить плавно така національна програма перетворилась на політичну, яка свого розквіту досягла під час правління імператора Вільгельма II.

Саме так була сформована політична доктрина німецького імперіалізму, який, передовсім, проголосив вимогу економічного і політичного союзу між Німеччиною і Австро-Угорщиною та приєднання до цього союзу Балкан і Туреччини. У плані під назвою «Центральна Європа» була анексія Балтики, кількох російських провінцій, реконструкція Польщі під сильною рукою Німеччини. Пізніше у цей план потрапили Голландія, Бельгія, Швейцарія і Скандинавія. Важливим пунктом пангерманської «Центральної Європи» був близький союз Німеччини та Австро-Угорщини. *«Балкани і Туреччина повинні стати близькими друзями Центральної Європи, що вилетиться у Союз Центральної Європи і Близького Сходу. Берлін-Багдад — ось найгучніше гасло цього плану. Це означало, що Німеччина стане азійською силою, як Росія, Британія чи Франція»* [2].

Мотивацією для розширення кордонів Німеччини для пангерманців слугувала потреба у колоніях у зв'язку з виснаженням земель і зростанням населення. Прибічники пангерманізму апелювали до притаманного німцям таланту війни. Мілітаризм був предметом поклоніння. У слов'ян такого дару не було, тому вони приречені на німецьку анексію.

Джерелами для пангерманізму стали чимало наукових теорій: дарвінізм надавав докази права на перемогу сильних і великих націй, надлюдина Ніцше трактувалась у виключно вигідному пангерманцям ключі, воля до влади перетворилась на волю до владарювання над світом, матеріалізм Маркса підсилив пангерманізм у вимозі більших економічних територій [2].

Успіхи німецького народу у науці, промисловості, фінансах, культурі стали виправданням перед домінуючими, але менш освіченими народами за те, що саме німці виконуватимуть функції лідера у світі. Слід також взяти до уваги Англію, що стала стимулом для пангерманців. Саме англійська промисловість втягнула німців у важку конкурентну боротьбу.

Після 1870-х років пангерманський імперіалізм поєднував у собі агресивність, шовінізм та містицизм. Винахідник сучасного для Т. Масарика пангерманізму теолог Поль де Лагард, француз за національністю, намагався побудувати чисту німецьку національну релігію.

Носієм пангерманської ідеї був, на думку Т. Масарика, канцлер Отто фон Бісмарк, якому «...завжди вдавалось приховати макіавелівську тактику за обміркованою імітацією правди» [2]. Канцлер надійно захистив Німеччину союзом з Австрією та Італією, перестрашувався, уклавши таємний договір з Росією.

Сьогодні немає сумнівів, що Перша світова війна у своїй генезі та розвитку є виключно пангерманською. Німецькі політики озвучили свої наміри у час найвищого напруження у протистоянні Росія-Британія. Крах Росії був першою сходинкою плану німців. Останньою сходинкою переможного плану повинно було стати падіння Британії. За словами генералісімуса Гінденбурга [2], Німеччина повинна зупинити Росію на шляху до Константинополя і послабити її силу. Німеччина разом з Австро-Угорщиною, Балканами, Туреччиною матиме вільну стежку до Єгипту та Індії і ніщо не заважатиме їй увійти в Голландію та Бельгію. Згодом домінування в Адріатиці, а потім й усьому Середземномор'ї дасть змогу повністю ізолювати Британію.

У цей період протистояння пангерманізму та панславізму для авторів тижневика «Нова Європа» актуальним стає вивчення історії «українського питання».

Скажімо, Р. В. Сетон-Вотсон у публікації «Українська проблема» досліджує історію України. Особливо автора цікавлять контрверсійні сторінки української історії, які ще не отримали однозначної оцінки українських науковців [3]. Практичним втіленням демократичних ідеалів, до яких прагне Європа, Р. В. Сетон-Вотсон називає козацтво як «Республіку степу».

Оцінка «Новою Європою» «Березневих статей» 1654 р., що регламентували політичне і правове становище Гетьманщини після Переяславської ради та включення її до Російського царства, доволі критична: «Укладені поспіхом і нечітко оформлені, вони стали формальним актом союзу між Україною і Московією, а отже одним із найважливіших кроків у становленні сучасної Росії» [3]. Союз був дуже дисгармонійним: автократія поєднувалася з республіканським утворенням, в основі якого були демократичні інститути влади. У результаті такої несумісності Україна потрапила на два сторіччя у залежність від Москви.

Як приклад деспотичного ставлення Москви до її рівноцінного, згідно з «Березневими статтями», союзника — України, Р. В. Сетон-Вотсон наводить слова Петра I: «Всі гетьмани з часів Хмельницького були зрадниками» [3]. Катерина II продовжила політику першого російського імператора, знищивши фундаментальні основи «Республіки степу» — Запорізьку Січ та інститут гетьманства.

Лише коротке існування Кирило-Мефодіївського братства дало змогу авторів «Української проблеми» твердити про існування національної української політичної думки в Російській імперії. Постаттю цілої епохи, на думку видання «Нова Європа», стає Тарас Шевченко, якого Р. В. Сетон-Вотсон називає «Вогнем слов'янського світу» [3]. Страждання поета-селянина стають одним із найбезсоромніших інцидентів в історії шовінізму. Проте незважаючи на всі перешкоди, які стояли між поезією Шевченка та національною свідомістю багатьох поколінь українців, західноєвропейська інтелектуальна еліта помічає, що Шевченкове слово стало духовним кредо для нової епохи в українській історії.

У 1920 р., коли більша частина України перебувала під окупацією більшовицької Росії, дослідження «українського питання» у тижневика «Нова Європа» продовжив ірландський публіцист, мемуарист Десмонд Маунтджой. У

публікації «Українська політика» він декларує свою симпатію українському народові, якого з росіянами пов'язує лише географічне розташування та слов'янське походження [1].

Причиною ігнорування Росією національних прагнень України Д. Маунтджой називає потужні економічні ресурси останньої: «...Україна — найбагатша країна світу. Не лише житниця Росії і всієї Східної Європи, а й виробник більшості вугілля і заліза, майже всієї олії та солі, 80% буряка, 70% тютюну...» [1]. Саме цей факт робить набагато складнішим шлях до визнання України як національної одиниці, ніж у провінцій Балтики. Успішне існування Росії без контролю над українськими економічними ресурсами та чорноморськими портами стоїть під великими сумнівом, на думку інтелектуальних кіл Західної Європи.

Центральною постаттю подій 1917–1920-х рр. в Україні для Д. Маунтджоя стає Симон Петлюра. Незважаючи на те, що ліберальні кола Франції та Англії критикували Голову Директорії за недостатню наполегливість у веденні перемовин з Радянською Росією, автор «Нової Європи» оцінив політику Петлюри як єдину можливу у конкретній ситуації політичного колапсу 1919–1920-х рр.: «...невдача України у налагодженні стабільних і тривалих стосунків як із силами Антанти, так і з Радянською Росією, просто штовхнула її (Директорію. — Авт.) в обійми Польщі, і Петлюру не можна звинувачувати у тому, що він пішов єдиним, прийнятним для нього шляхом. Роблячи це, він, здається, пожертвував українцями у Східній Галичині, це жертва, яку не можна прощати; він також об'єднав російських імперіалістів та більшовиків і посилив їхню опозицію до України... Він пішов на великий ризик, і якби досягнув успіху, то винагорода була б надзвичайною» [1].

Важко зауважити особливі відмінності між Російською імперією та Радянською Росією, в їхній основі — одні й ті самі застарілі догми і прагнення тотального контролю над всіма сферами українського життя. «Нова Європа» акцентує на тому, що становище, в якому опинилась Україна після Першої світової війни, — закономірне. Потенційні союзники України розглядали її з позиції пріоритету власних інтересів.

Визначальним для українського народу є висновок найкращих публіцистів тижневика «Нової Європи»: найбільшою і найперспективнішою силою українського народу, який у 1920 році перебував у складі Росії, Румунії, Чехословаччини та Польщі, є український характер. Саме це дає змогу українцям за умов відсутності стабільної влади і будь-яких гарантій безпеки від держави зберігати у собі потенціал до національного відродження і національно-визвольної боротьби.

1. *Mountjoy D. Ukraine Politics // The New Europe. — 1920.*
2. *Masaryk T. G. Pangermanism and the Eastern Question // The New Europe. — 1916.*
3. *RUBICON. The Ukraine Problem // The New Europe. — 1917.*
4. *Seton-Watson C. & H. The making of «New Europe». R. W. Seton-Watson and the last days of Austria-Hungary. — Seattle, 1981.*
5. *Seton-Watson R. W. Panslavism / Europe in the Melting Pot. — London, 1919.*

THE VIEW OF «NEW EUROPE»: UKRAINIAN NATIONAL QUESTION DURING THE FIRST WORLD WAR

Iryna Kuzmina

Ivan Franko National University of Lviv,
Chuprynky Street 49, 79044, Lviv, Ukraine

Tel. office: (032) 239-47-75

E-mail: journft@franko.lviv.ua

The article is devoted to the examination of Ukrainian question in «New Europe» during 1916–1920. The author focused on studying the interpretation of the events in our country during 1917–1920 by Tomasz Masaryk, Desmond Mountjoy, Robert William Seton-Watson.

Key words: pangermanism, centralization, annexion, panslavism, Ukrainian character.

ВЗГЛЯД «НОВОЙ ЕВРОПЫ»: УКРАИНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Ирина Кузьмина

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина

Тел. оф.: (032) 239-47-75

E-mail: journft@franko.lviv.ua

Проанализировано освещение украинского вопроса в еженедельнике «Новая Европа» в 1916–1920 гг. Основное внимание сосредоточено на анализе восприятия и трактовки в западноевропейской публицистике Томаша Масарика, Десмонда Маунтджоя, Роберта Вильяма Сэттона-Вотсона национально-освободительных движений в Украине 1917–1920 гг.

Ключевые слова: пангерманизм, централизация, аннексия, панславизм, национально-освободительные движения, национальное возрождение, украинский характер.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2009

Прийнята до друку 14.10.2009